

PALU ERMENİ CEMAATİ VE PALU-ELAZIĞ CİVARINDA ASAYİŞ HADİSELERİ

Palu Armenian Community And Public Order Events In Palu-Elazığ Area

Doç. Dr. Cengiz MUTLU*

Özet

Palu Ermeni tarihinde önemli yer tutmaktadır. Surp Mesrop Ermeni alfabesini M.S. 405 yılında burada hazırlamıştır. Bu durum Ermeni tarihinde Hristiyanlığın kabulünden sonraki en önemli gelişmelerden biriydi. Nitekim putperestliğin etkisinin tamamen ortadan kalkmasından sonra önemli bir adımdı. Yörede bulunan Ermeni Cemaati yoksulluk ve çaresizlik içinde yaşamaktaydı. Bu duruma en büyük sebep ise Ermeni zorbalar ve onlarla işbirliği yaparak halkı aydınlatma görevini ihmal eden ruhanilerdi. Bunlardan ayrı olarak Rahip Natanyan gibi, Palu'daki görevi sırasında cemaat içi eşitsizlikleri haksızlıkları önlemeye çalışan ve bu yüzden tehdit edilen ruhaniler de vardı. Natanyan'ın ruhani önderliği döneminde Ermeni Cemaati yoksullar ve zenginler olarak ikiye ayrılmış ve aralarında büyük mücadele müşahade edilmekteydi. Diğer taraftan Harput'a kadar uzanan isyan ve eşkıyalık hadiseleri yörede sık sık yaşanmaktaydı. Birçok vilayette görülebildiği gibi Palu ve civarında ayrılıkçı Ermeniler gerek komitelerin ve konsoloslukların, gerekse kilise ve hayır kurumlarının hatta Ermeni okullarının tahrikiyle faaliyetlerini sıklaştırmışlardı. Nitekim Elazığ'da ilk Ermeni isyanının 1895'te çıkması ve yöreye yayılmasıyla Osmanlı Devleti isyanı bastırmak için gerekli tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştı. Yöredeki hadiseler Birinci Dünya Savaşı'nda da görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Palu, Ermeni, İsyan, Eşkiya, Harput*

Abstract

Palu has an important place in the history of Armenian. Surp Mesrop made Armenian alphabet here A.C. 405. This was one of the most important developments after the adoption of Christianity in the history of the Armenians. As a matter of fact, it was an important step after the effect of paganism had completely disappeared. The Armenian community lived in poverty and helplessness in the region. The most important reason for this situation was the Armenian tyrants and the spiritualities that neglected the duty of illuminating the people by cooperating with them. Apart from these, there were also the spiritual inhabitants who were trying to prevent injustices and inequities in the community during his duty at Palu like Father Natanian. During the spiritual leadership of Natanian, the Armenian community was divided into two as poor and rich, and a great struggle among them was observed. On the other side, rebellion and banditry were frequently occurred in the region as well as Harput. As can be seen in many vilayets, separatist Armenians frequently made their activities more frequent with the inspiration of committees and consulates, as well as churches and charitable institutions, and even Armenian schools. As a matter of fact, the first Armenian rebellion in Elazığ had to broken out in 1895 by spreading the region and the Ottoman State resorted to the measures necessary to suppress the rebellion. These events was also seen in the First World War.

Key Words: *Palu, Armenian, Rebellion, Bandit, Harput*

*Doç. Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

GİRİŞ

Palu Ermeni tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı yer olarak bilinmektedir. Surp Mesrop Ermeni alfabesini, MS. 405 yılında Balahavit'te hazırlamıştır. Alfabeğe geçiş Ermeni tarihinde Hristiyanlığın kabulünden sonraki en önemli gelişmelerden biridir. Zira alfabe Ermeni edebiyatını yazıya geçiren yegane araçtı. Böylece Hristiyanlığın Ermeniler için anlaşılır kılınmasında ve putperestliğin etkisinin ortadan kaldırılmasında mühim rol oynamıştı¹. 19. Yüzyılın son çeyreğinde Palu'da Ermenilerin dört semti olduğu kayıtlarda vardı. Buralarda ikamet eden halkın büyük çoğunluğu cahil, önyargılı ve çekingendi. Sürekli birbirlerinden nefret etmekte ve küçük görmekte, her şeyi ihtiraslarına kurban vermekteydiler. Halk, kadınlı erkekli renkli entari giyerlerdi. Başların "çalma" adında bir sarık sararlardı. Kadınlar arasında salta giyenlerin sayısı azdı. Herkes kendi hesabına çalışmakta ve tarladan arpa, buğday ve pamuğu, bağlardan üzümü, bahçeden meyveyi evlerinde depolamaktaydılar².

İstanbul Patriği tarafından Anadolu Ermenilerinin durumunu yerinde görmek için taşraya gönderilip kitap kaleme alan Boğos Natanyan, Palu ve civarını gezdiğinde yalnızca gözyaşı ve sefaletle şahit olduğunu ifade etmekteydi. Geçmişin görkemli tarihinin uzaklardaki sisler içinde olduğunu aktaran Natanyan, böyle bir durumun ortaya çıkmasında diğer milletlerin sömürüleri kadar Ermenilerin iç çekişmelerini, cehaletlerini ve birliktelik kurmayı başaramamalarını görmüştür³. Palu'ya vardığında Ermeni cemaatinin birçok sorunuyla karşılaşan Natanyan, Ermeni çorbacıların bile halkın belalı olduğu, halkın Patrikhaneye yaptığı şikâyetlerden bir karşılık bulamadığını, fedakâr ruhanilerin yokluğunu haber vermekteydi. Natanyan'a göre asıl sorun, Palu'nun önde gelenleri olup, çoğu esnafıktan gelen veya devletle Ermeni cemaati arasındaki ilişkilerin istismarı ve manüpülasyonu ile zenginleşen kesimlerin halkın üzerindeki baskı ve sömürsüydü. Kilisenin güçsüzlüğü, halkın cahilliği ve idari yönetimin kudretsizliği sadece sorunu ağırlaştırmaya yaramaktaydı⁴. Natanyan'ın çizdiği Palu fotoğrafı adeta Ermenistan'ın yıkılışı gibidir. Baskı, sömürü, cehalet ve önyargı kiliseyi bir ticarethaneye dönüştürmüştür. Natanyan'a göre, halkın hiçbir şeyle ilgisi olmadığı gibi ne milliyet ne de dinle ilgili hisleri vardı. Ermeni ahaliyi acımasızca eleştirmesine, onların cehalet ve bölünmüşlüklerinden öfkeyle söz etmesine rağmen, din adamlarının görevlerini yapmamasından yakınan Natanyan, taşradaki sömürünün sürmesinde İstanbul'daki cemaat yönetiminin payı ya da en azından ihmali olduğu kanaatindeydi⁵. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde toprak tahsisi meselesi kompleks bir durum arz etmekteydi. Örneğin Palu'daki toprakların verimli kısımları dini kuruluşlara

¹ Boğos Natanyan, *Sivas 1877*, (Yay. Arsen Yarman), Bir Zamanlar Yay, İst. 2018, s.97.

² Arsen Yarman, *Palu-Harput 1878*, II, Derlem Yay, İstanbul 2010, s. 106, 110.

³ Natanyan, a.g.e, s.97.

⁴ Natanyan, a.g.e, s. 102-103.

⁵ Natanyan, a.g.e, s. 104-105.

aitti. Bu dönemde aşiret grupları arasında verimli topraklara sahip olmak için büyük mücadele görülmektedir⁶.

19. yüzyılda Kürt aşiretlerinin, ağalarının Ermeni köylüsü üzerinde baskıları müşahade edilmekteydi. Bir başka mesele de yerel idareciler ve hükümet görevlilerinin takındığı tavidir. Güçlü aşiretlerin bulundukları yerlerde bir kısım idareci yerel zorbaların elinde oyuncaktı. Yerel idarecilerin iş yapabilmesi için genel geçer şart, ya yerel zorbalarla işbirliği yapmaları, ya da onların köylüler üzerindeki eziyetlerine göz yummalarıydı. Merkezi idareden güçlü bir destek alamayan taşra idarecileri istese bile aşiret sisteminin özünü oluşturan hiyerarşi ve güç ilişkilerini, yasal olmayan angaryayı önleyememektedirler. Hatırı sayılır sülahlı güçlere sahip, kendi başlarına buyruk yaşayan Kürt aşiretlerine sadece sivil idareciler değil, çoğu zaman devletim askeri güçleri dahi söz geçirememektedir⁷. Bu çalışmamızda Palu'daki Ermeni Cemaatinin faaliyetleri ve Palu civarındaki asayiş meselesi irdelenecektir.

YÖRE ERMENİLERİNİN FESAD HAREKETLERİNE GİRİŞİ

Babîali, Palu ve civarında şüpheli gördüğü Ermenileri tarassud altına almayı uygun görmüştür. Palu kazasına bağlı Habab karyesinde 1894 Kasım ayında gizli olarak toplanan Ermenilerin İngiliz ve Rus sefarethanelerine başvurdukları, millet namına açılan sandığa nefer başına onar kuruş verdikleri istihbaratı alınmıştır. Bu Ermenilerin oradaki evrakı imza için söz verdikleri Rus sefiri adına gelen kişi ile görüştükleri belirlenmişti. Asker toplanmasının kararlaştırıldığı toplantıda toplanacak askerin subaylarının Ruslardan olması teklif edilmişse de teklif oradaki Ermeni temsilcilerce reddedilmişti⁸. Ermenilerin her zaman hazır bulunarak her hafta ileri gelenlerin aynı karyedeki kilisede

⁶ Nadir Özbek, *The Politics of Taxation and the "Armenian Question" during the Late Ottoman Empire, 1876-1908*, "Comparative Studies in Society and History", Vol. 54, No. 4 (October 2012), pp. 770

⁷ Yarman, a.g.e, I, s.111. İngiliz belgelerine yansıdığı kadarıyla 1880'de küçük bir kasaba olan Palu'da kıtlık başgöstermişti. Hükümet depolardaki tahıl almak için memur göndermişse de silahlı bir çete onları kovmuştu. Bkz. British Documents on Ottoman Armenians, I, (1856-1880), Ed.Bilal Şimşir, TTK, Ankara 1982, no.142, s.700-701. Bölgeyi gezen Teğmen Chermiside'nin 3 Nisan 1888 tarihli raporuna göre, kıtlığın görüldüğü bölge duyabildiği ve görebildiği kadarıyla batıdaki Gavur Dağı'dan, güneyde Tarsus'a ve Palu'ya, kuseyde Erzurum'a kadar uzanmaktaydı. İngiliz belgelerine yansıdığı kadarıyla doğunun diğer bölgelerinde olduğu gibi Palu'da da güvenlik nominal düzeydeydi. Bkz, British Documents on Ottoman Armenians, I,s.704. Babîali, Palu'daki Ermeni cemaatinin işlerine karışmamaktaydı. 26 Mayıs 1896'da Palu Ermeni Murahhaslığı vekaletine tayin olunan Ohannes Efendi'nin istifasının ardından Van'da Kudüs manastırı ruhanından Estepan Efendi'nin seçilmesi Babîali tarafından da tasdik edilmiştir. Bkz. A.MKT.MHM, 697/2. 5 Haziran 1909'da Dahiliye Nezaretine Maden sancağına bağlı Palu kazasının önemli konumundan dolayı liva haline getirilmesi ve Mamüretül azize bağlanması için kazadaki tüm Müslümanlar adına bir dilekçe gönderilmişti. Bkz, BOA, DH.MKT, 2831/40; 2809/42. Dahiliye Nezaretince değerlendirilen istek Maden sancağına sorulmuştur. Cevap mazbatasında Palu'nun sancak haline getirilmesi halinde Maden'in sancak halinde bulundurulmasını gerektirecek bir sebep kalmayacağından yeni durum maden imalatını da aksi yönde etkileyecekti. Bkz. BOA, DH.MKT, 2864/85.

⁸ BOA, DH.MKT, 306/20, lef 1.

ve patrikhanenin tebligatıyla toplanacakları kararlaştırılmıştı. Ayrıca daha sonra Dersim mutasarrıflığından gelen bir raporda, İngiliz ve Ruslardan yedi şahıs ve bir Ermeni'nin vilayet içinde dolaştıkları ve halkı fesad ve tahrike çalıştıkları bildirilmiştir. Bu kişilerin mensup oldukları sefaretlere bilgi verilerek usulüne uygun olarak yakalanmaları ve Osmanlı topraklarından sınır dışı edilmeleri istenilmiştir. Rapor aynı zamanda bir acziyeti de dile getirmektedir. Zira, valilerin bu gibi durumlarda gerekli tedbirleri alamadıkları ve teşebbüste bulunamadıkları sadece bunu bildirmekle yetindikleri itiraf edilmektedir. Gerek sözü geçen toplantının gerekse diğer vilayetlerdeki vuku bulacak toplantılara engel olunması için ilgili yerlere tebligat yapılması önerilmiştir. Raporda, Osmanlı topraklarında fesad ve tertip hareketlerine meydan verilmemesi, fesada mahal veren şahısların kim olursa olsun ihraçlarının hükümetin elinde olduğu hatırlatılmıştır. Dahiliye Nezareti yedi şahsın isimleri ve mensup oldukları devletlerin sefaretlerine bilgi verilip ihraç edileceklerini bildirmiştir⁹. Palu kazası kaymakamlığında muktedir ve tecrübeli bir kişinin bulunması gerektiğinden Palu Kaymakamı İbrahim Bey ile Lice Kaymakamı Edhem Bey beca-yiş yapılmıştır¹⁰.

1895 Ağustos ayında Mardin, Diyarbakır, Palu, Çüngüş vesair mahallerde bazı vukuatlar meydana gelmiştir. Olayların sebebi hakkında gerekli tahkikat hemen başlatılarak bir komisyon teşkil edilmiştir. Çeşitli milletlerden oluşan, tebası arasında cins, mezhep, kavmiyet ayrımı yapmayan Osmanlı Devleti'nin tebaasına adaletle yaklaşımı asli görevlerindendi. Metbu oldukları hükümete karşı hissiyatları ve sadakat besleyen liva ahalisi ötedenberi birbirine karşı iyi ilişkiler geliştirmişti. İyi münasebetlerin semeresi olarak o ana kadar muhtelif milletlerden mürekkep olan liva ahalisi arasında, millet ve kavmiyet nokta-i nazarından herhangi bir rekabet ve münafaret görülmemişti. Bazı kötü niyetli kişiler ecnebilerin fesad kokan teşviklerine kapılarak İslam ahalinin hukuki ve meşru menfaatleri aleyhine talepler ileri sürmek istemişlerdi. Bir müddetten beri mensup oldukları hükümete karşı, aynı zamanda insani hukuka karşı asla kusur etmeyen İslam vatandaşlarının haklarını ihlale varan davranışlar görülmekteydi. Ermenilerin tüm dünyaca bilinen genel başkaldırışı esnasında ve Diyarbakır'da İslamlara saldırı ve hükümetin icraatlarına karşı hane ve kiliselerinde şekavet suretinde toplanarak tahkimle ve silahla mukavemetle uğraştıkları ayrıca diğer mevkilerdeki Ermeniler de ortalığı hercümerc içinde bulundurmaları livada heyecana sebep olmuştu. Kargaşalık sırasında bedevi olan ektrad ve aşiretler tarafından bazı kasabalara saldırılarda bulunularak köylerin bazılarında hane ve dükkanların yakıldığı görülmüştür. Bunun üzerine süratle harekete geçen

⁹ BOA, DH.MKT, 306/20, lef 2. Erzurum, Van, Bitlis Ermenilerinin Trabzon'dan geçip gittikleri Bayezid, Kiğı, Çarsancak ve Palu'dan Ermenilerin İstanbul'a gidip geldikleri Erzincan mutasarrıflığından bildirilmesi üzerine takibat icrasına girilmiştir. Bkz. BOA, DH.ŞFR, 151/121.

¹⁰ BOA, DH.MKT, 318/7. Daha evvel de Palu Kazası Kaymakamı Ali Ulvi Efendi vasıf-larıyla İslam ve Hristiyan ahalinin beğenisini kazanmışsa da yardımcı Katolik Süryani Malkon Said Efendi Ermeniler aleyhine tahkire varan düşmanca hareketlerde bulunduğu tespit edildiğinden beca-yiş isteği Dahiliye Nezaretine iletilmiştir. Bkz. BOA, DH.TMIK.M, 49/49.

mahalli hükümet gereken etkili tedbirleri hızla alarak bir hafta içinde olaylar sükune kavuşmuştur. Mahalli heveslere kapılan bir kısım halk, bazı ecnebi fesat gruplarının tahriklerine kapılarak adil bir yönetime sahip olan Osmanlı idarecilerine haksız şikayetlerle gelip eli boş dönmekteydi. Buradan hareketle kan dökmek ve döktürmek gibi hainane yollara tevessül eden

Ermenilerin gerek merkez vilayette gerekse mücavir yerlerde silaha ve şekavete sarıldıkları, alenen ve topluca cami ve mescitlere hücumla İslamları heyecana sevk edecek vukuat ve tecavüzlere cüretleri ve bu tecavüzlerle ilgili şayialar diğer vilayetlere çok daha vehametli aksetmiştir. Yöredeki İslam ahali Osmanlı himayesine girdikleri tarihten itibaren kişi hukukuna riayete ve Osmanlı Devleti'nin yüksek menfaatleri üzere gayri müslüm ahaliyle iyi münasebete devam ederek şeni hareketleri işleyenlerin şahsi menfaatlerine bile dokunmamaya gayret etmekteydi¹¹. Soruşturma devam ettirilmiştir. Dersaadette oturan Palu'ya bağlı Kapuaçmaz karyeli Kulu Migirdic oğlu Ezar'ın Trab-lusgarb'a sürgün edildiği, fakat nasıl olduysa bir sene önce firaren kimliği meçhul bir şahısla birlikte Kapuaçmaz'a geldikleri ifadelerden anlaşılmaktaydı. Kimliği belirlenemeyen o şahıs Harput'taki iğtişaş sırasında yaralandığı ortaya çıkmıştı. Firari Ezad'ın ise daha evvel Azarpad civarında bulunduğu ve birkaç Ermeni arkadaşıyla beraber devlet aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkmıştı. Aynı şahıslar 1890 tarihinde Hebab Manastırı'nda toplanarak ifsadatta bulundukları ve Palu Ermeni murahhası Toros Efendi tarafından Diyarbakır'a çekilen 22 Mayıs 1890 tarihli telgrafla durum anlaşılmıştır. Müfsidlerden biri de Sekrat karyeli Agob olup, vakit buldukça hali hazırdaki durumu müzakere etmek üzere Cibali Agob ve Manokyan Hampador'un ellerinde bulunan vakıf arazilerinden dolayı Sekrat karyesine geldiklerini itiraf etmişlerdi. Asıl maksatları ise komite üyeleri arasında fikir teatisi yapmaktır. Harput'ta muallim hizmetinde hizmetinde bulunan Agob Efendi de 1891 senesinde Palu bidayet mahkemesince tutulan bir evraka göre, teşekkül eden Manastır Cemiyeti'nde gizli kitabet hizmetinde bulunduğu anlaşılmıştı. Adı geçen şahıslar kanun hükümlerine aykırı olarak resmi ruhsat almaksızın Habab Ermeni Mektebi'ni genişleterek mektebe bir misafirhane eklemek istemişlerdi. Adı geçen cemiyetin fikirlerinin Osmanlı topraklarına yayılması ifsad tohum-larının yeşermesi manasına geleceği kuşkusuzdu. On nefer Ermeniyle Palu'da ikamet eden muzır eşhasdan Çemişgezekli Vartan Efendi'yle, Sandık Emimi Hazaros'un biraderi Kirek nam şahısların bulundukları bölgede kalmalarının mahzurlu olacağından on iki neferin vilayet haricine tard edilmeleri, aksi halde asayişin iade edilemeyeceği belirtilmekteydi¹².

Maden mutasarrıflığına bağlı karyelerden birinde tertip edilen ve Palu'daki Ermeni karyeleri dolaşarak toplantılar yapıldığı istihbaratı, Maden Muta-sarrıflığına gelmiştir. Daha evvel Kiği'da bir telgraf çavuşu bir Ermeninin elindeki devlet aleyhine “muzır” içerikli bir belgeye el koyması üzerine tah-

¹¹ BOA, HR.TH, 161/71, Lef 12.

¹² BOA, HR.TH, 161/71, Lef 13.

kikat başlatılmıştı¹³. Palu ve civarına ayrılıkçı tohumlar ekenlerde biri Sebablı Varabet Nişanyan'dı. 1895 Ekim ayında Silvan ve Sağur taraflarına gidip oralarda fesad tohumları ekmek isteyen Nişanyan, Palu'dan hareket edince hemen takibe başlanmıştı. Bağın karyesi civarında üzerinde Ermenice mektuplarla bir revolver ve oniki fişek olduğu halde yakalanarak Maden Mutasarrıflığı'na getirilmiş ve sorgulanmaya başlanmıştı. İncelenen mektupların muzır içerikli olduğunu gören yetkililer, mektupların isimleri belli bazı Ermenilerle birlikte Ermeni patriğine, İngiliz, Fransız ve Rusların İstanbul sefirlerine hitaben yazıldığı görülmüştü. Ayrıca Nişanyan'ın elindeki evrakları kura ahalisini dolaşıp mühürlettiği de yapılan tahkikatda birkaç Ermeni'nin şahitlikliğiyle ortaya çıkarılmıştır. Nişanyan'ın evinde yapılan aramalarda başka evraklara da hükümetçe el konulmuştu. Dahiliye nezareti mektupların gittiği Paşalyan, Artin ve Agop'un yakalanması ve evlerinin aranması için gerekli emri vermiştir¹⁴. Palu ve Kiği Ermenilerinden dörder kişinin sefarethanelere müracaatlarından dolayı hapsedildiklerinin sefaretler tarafından Babiali'ye bildirilmesi üzerine durum Diyarbakır ve Erzurum vilayetlerine sorulmuştur. Palu'da tutuklu dört şahsın fesat evraklar ve kanuni ihbar ve delillere göre alıkonulduğu Dahiliye Nezareti'ne bildirilmiştir¹⁵.

Palu'da Ermenistan'dan aldığı direktiflerle hareket eden bazı papazların tespit edilmesi üzerine kendileri yakın takibe alınmıştı. Ermenistan'la birlikte hareket eden papazlardan beş nefer Palu'ya uğrayarak Lice'ye gittiği haber alınması üzerine özel tahkikat başlatılmıştır¹⁶. Palu kazasında Köprübaşı'ndan gece kaçarken yakalanan ihtiyar bir Ermeni ile onsekiz yaşındaki torunun ellerindeki evraka el konulmuştur. Tercüme ettirilen evrakta, Ermenistan'ın istilas sırasında Leon adlı şahsın etrafındakilere vaaz vermek suretiyle nasihatleri ve Malazgirt'te vukua gelen fesad hareketinde Ermenilerin durumu, icra ettikleri hücum ve cinayetler Ermenistan'ın teşkili için teşvikler anlatıldığında söz konusu kişiler mahkemeye sevk edilmişti¹⁷. Adana'da oturmakta iken memleketi Palu'ya gitmek üzere Osmaniye'ye uğrayan Muhsis Kayciyan ile Karısı Kogida ve oğlu Karagos'un yanında kağıtlardan Margirid Borekçıyan'ın hanesinde Ermeni tarihli, zulm ve düşmanlık içerikli kitapların yanlarında götürülmeyip kendisinin Adana'ya gelirken saklanmış olduğu anlaşılmıştı. Palu'daki hanesinin basılarak muzır evraka el konulması istenilmiştir¹⁸. Yörede bazı Ermeni murahhasları fesat hareketlerinden geri kalmamaktaydı. Palu Ermeni

¹³ BOA, DH.TMIK.M, 215/5, lef 1.

¹⁴ BOA, DH.TMIK.M, 215/5, lef 2.

¹⁵ A.MKT.MHM, 609/28; 11. Daha sonraki yıllarda da muzı evrak bulundurmaktan dolayı bazı Palulu Ermeniler tutuklanarak vilayet sorgu hakimliğine gönderilmişlerdi. Bkz. A.MKT.MHM, 637/50.

¹⁶ BOA, DH.ŞFR, 135/43.

¹⁷ BOA, DH.TMIK.M, 203/17.

¹⁸ BOA, DH.MKT, 297/58.

Murahhasa Vekili Eznik Efendi'nin fesat hareketlerinden dolayı hakkında lüzumlu takibat başlatılmıştı¹⁹.

Palu'daki Ermenilerin Kürt beyleri hakkındaki şikâyetleri dönem dönem söz konusu olmuştur. Adliyece yapılan tahkikat sonucu şikâyetlerin tamamen iftiradan ibaret olduğu, Palu'daki Ermenilerin kötü emeller peşinde oldukları belirtilerek, iftiralara kulak asılmaması emredilmiştir²⁰.

Bazen vilayetlere gelen bazı şikâyet telgraflarında Ermeni milletinin bazı fertlerinin arkadaşlarını haksız yere itham ettiği görülmüştür. 14 Ocak 1894 tarihinde Palu'dan Çemişgezekli Kazaros ve Vartan Efendiler, Habab Karyesi'nden Harputlu Demirciyan hakkında iftira dolu bir telgraf çekmişlerdi. Yapılan tahkikatta adı geçen kişilerin güvenilir kişiler olmadığı, Demirciyan'a duydukları kin ve garazdan ötürü bunu yaptıkları anlaşılmıştır²¹.

AMERİKA'YA GÖÇ EDEN ERMENİLERİN DURUMU

Bir daha Osmanlı topraklarına dönmeyeceklerine dair daha evvel ellerinden senet alınarak Amerika'ya gitmelerine müdaade edilen Ermenilerden bazıları Meşrutiyetin ilanının ardından tekrar memleketlerine dönmek için başvuruda bulunmuşlardı. Fakat bunun imkansızlığını deklare eden Babıâli'de, buna gerekçe olarak çoğunlukla ecnebi memleketlerde servetlerini, tecrübelerini, irfanlarını arttıran Ermenilerin maddi ve manevi mesailerinden memleketin istifade edemeyeceği kanaati hakimdi. O tarihe kadar sayıları binlere varan Ermeni'nin Amerika'ya gittiğini ve oranın vatandaşlığını aldığını hatırlatan devlet, yeni memleketlerinin vatandaşlığını koruyarak Türkiye'ye dönüşlerine izin verilmesinin Anadolu'da birçok Amerikan konsolosluğu teşkili manasına geleceğini ve bu durumun siyaseten yol açacağı mahzurların devletin âli çıkarlarını zedeleyeceğini belirtmişti. Muhacir Ermenilerin görünürdeki niyetlerinin ticaretin arttırılması, asıl niyetlerinin ise fesad çıkarmak olduğu belli olduğundan dönüşlerine kati suretle izin verilmemesi ilgili vilayetlere bildirilmişti²². Aynı şekilde Palu kazası Ermeni mahallesinden olup daha evvel Rusya'ya gidenlere de Osmanlı vatandaşlığından feragat şartıyla izin verilmişti. Ermeni patrikhanesinin başvurusu üzerine Babıâli, Meşrutiyetten sonra bunlardan memleketlerine dönenlere Osmanlı tabiiyetinden sakıt olmuş nazarıyla bakılarak Osmanlı tezkeresi verilemeyeceğini belirtmiştir²³. Palu protestan mahallesi sakinlerinden Ermeni milletinden Amerika'da New Jersey'de oturan Bedros

¹⁹ BOA, DH.TMIK.M,67/17.

²⁰ BOA, DH.ŞFR, 180/6. Palu Kazası'nda bulunan bazı Ermeniler İslamları tahrik edip, fesad çıkarmak için mahalleri arasında art arda silah atmaya başlamışlardı. Olay mahalline gönderilen zabıtarlar tahrikin önüne geçmişti. BOA, DH.ŞFR, 147/34.

²¹ BEO, 343/25675.

²² BOA, DH.MUI, 332/48, lef 1.

²³ BOA, DH.MUI, 332/48, lef 2. 20 Eylül 1902'de Palu, Harput, Bakırmadeni ahalisinden olup firaren Rusya'ya kaçmakta ike onbeş nefer yakalanmıştır. Bkz. BOA, DH.TMIK.M, 133/42. Ekserisi Palu, Muş ahalisinden olup firaren Rusya'ya kaçmakta iken yakalanan üç kafiide kırk beş Ermeni memleketlerine gönderilmiştir. Bkz. BOA, DH.TMIK.M, 135/49.

oğlu Agob tarafından Washington sefaretine yazılıp İstanbul'daki Ame-rikan sefaretine bir dilekçe gönderilmişti. Dilekçesinde Agob, kendisinin 1895 olaylarından sonra Amerika'ya giderek orada ticarete başladığını ve eşiyle oğlunu da yanına alarak bir daha memleketine dönmek niyetinde olmadığından Amerikan vatandaşlığını resmen aldığını söylemekteydi. Palu kazasındaki nüfus ve vergi kayıtlarının silinmesini ve tekalif-i emiriyenin akrabalarından talep edilmemesini istemiştir. Dahiliye Nezaretince, bu gibi kişilerin terk ve vatan-daşıklıktan iskati muamelesine mahal olup olmadığı ve tekalif-i emiriye ile mü-kellef tutulup tutulmadıkları bilinemediğinden durum istişare odasına sorul-muştu. Amerikan sefaretine verilen cevapta, bu kişilerin dönüşlerinin yasak ol-duğu, adı geçenin kaydının silinmesi ve teklifatı emiriye istenilmeyeceği bil-dirilmişti²⁴.

Bazı Amerika'ya göçmen gitmiş Ermeniler ailelerini de götürmek için Babıâli'ye başvurmaktaydı. 1898 Mayıs ayında Amerikan vatandaşı Nişan Mes-robyan, o tarihte ziyaret ettiği Palu'nun Heffaf köyündeki eşi ve çocuğunu götürmek için Amerikan elçiliğine başvurmuştu²⁵. 1901 Kasım ayında Ame-rikan vatandaşı Serkis Celalyan eşini Palu'dan Amerika'ya göç ettirmek için Amerikan dışişleri bakanlığına başvurmuştu. Amerikan dışişleri bakanlığı konuyu Türk Hariciye Nezaretine bildirmişti²⁶.

Palu Kazası'ndan daha evvel Amerika'ya giderek sonradan memleketlerine dönmelerinden ötürü onbir Ermeni yakalanmıştı. Bu onbir Ermeniden onu, polis idaresince Amerika'ya gitmek isteyen diğer şahıslarla değiştirilerek Salı-verilmek suretiyle yine Palu'ya döndükleri yapılan tahkikatla anlaşılmıştı. Bunun üzerine harekete geçen Dahiliye Nezareti, jandarmaya hususi emir vererek on Ermeninin yakalanarak Samsun'a getirilmelerini istemişti. Nitekim, o dönemde Amerika'ya gidip gelen Ermenilerin muamelatında ötedenberi irtikaba alışmış olan memurların bu durumlarına son vermek için büyük çaba sarf edilmekteydi. Bu durumun güvenliği sağlamakla görevli polisler kadar yaygınlaşması irtikab hadisesinin vehametini göstermekteydi. Dahiliye Nezareti tahkikat neticesinde suçu sabit olanların cezalarının usulüne uygun olarak işten el çektirilmesine lüzum görerek, Polis komiseri Salih ve İkinci Komiser Mehdi Efendilerin yerlerine güvenilir kişilerin gönderilmelerine karar vermiştir²⁷. Adliye nezaretine intikal eden olayın ayrıntıları ortaya çıkmaya başlamıştı. Polis tarafından teslim edilen on neferin fotoğrafları alınacağı sırada yerlerine Amerika'ya gitmek isteyenlerin fotoğrafları konularak Canik'e sevk edildikleri anlaşılmıştır. Genişletilen tahkikatla işe karışanların polis memurlarından Aziz ve Sabri ve Mihran Efendilerle, bunlara katılan idare azasından Harpunliyan Artin Efendi hakkında mülkiye müfettişiliğince icra kılınan tahkikat neticesinde rüşvet teatisi ile suçları sabit olmuştu. Suçları sabit olanlar çeşitli cezalara

²⁴ BOA, DH.TMIK.M, 199/50.

²⁵ BOA, HR.SYS, 2792/75.

²⁶ BOA, HR.SYS, 2793/52.

²⁷ BOA, DH.TMIK.M, 241/54; BOA, BEO, 3036/227668.

çarptırılmıştır.²⁸ Palu ahalisinden olup daha evvel Amerika'ya firar edip gizlice Mersin sahiline çıktıktan sonra Adana'da yakalanan birkaç Ermeni fotoğraflarıyla birlikte tekrar Amerika'ya iade edilmek üzere Mersin'e gönderilmiştir.²⁹

PALU'DA ASAYİŞ VAKALARI

Diyarbakır'a bağlı Palu, Viranşehir, Midyat, Cizre, Dirik gibi yerlerde aşiretler ve urban arasındaki husumet, asayiş hadiseleri sık sık gözlemlenebilmekteydi. Aşiretler arasındaki ihtilaflar yüzünden daima şekavet ve fenalıklar eksik olmadığı yörede, olaylara set çekilmediği gibi tecavüzlere karşı takip ve tenkil hareketinde sadece jandarmaların sevki kifayet etmemekteydi. Asayişin muhafazası sürecinde elde olan jandarmaların vazife görebilecek intizamda istihdamlarına itina gösterildiyse de, vilayet dahilindeki Palu, Midyat, Cizre, Viranşehir'de hüküm süren kargaşadan dolayı aşiretler arasında şekavet eksik değildi. Adı geçen yerlere sık sık nizamiye askeri gönderilmekteydi.³⁰

Palu, Çermik ve Eğin civarı asayiş vakalarının sıkça yaşandığı yerlerden biriydi. 1880 Ağustos ayı sonunda Palu civarında ortaya çıkan olaylar üzerine fırka-i ıslahiyeden bir tabur asker talep edilmiştir. Fakat Diyarbakırda açlık ve kıtlık yüzünden çıkan isyan sebebiyle istenilen tabur yöreye gönderilememiştir. İsyanın bastırılmasının ardından bir müfreze asker gönderilen Palu'nun ardından Eğil ve Çermik'e de bir miktar asker gönderilme talebi yapılmıştı.³¹

Babıâli Müslümanlarla Ermeniler arasında aks-ül amellere sebebiyet verebilecek beyanatlara set çekmiştir. Palu Kazası Kaymakamı Necip Bey'in Hristiyanlar tarafından kesilen etlerin haram olduğunu ilan ettirmesi tepkileri beraberinde getirmişti. Palu Ermeni murahhasa vekili, kaymakamın beyanatının kötü tesirlere sebebiyet vereceğini ifade etmişti. Yöre müftüsünden herhangi bir fetva almayan kaza kaymakamı hakkında tüccarın da şikâyeti üzerine tahkikat başlatılmış ardından Lice kaymakamı ile becayiş yapılması gereği bildirilmişti.³² Palu'nun Yeniköy karyesinden Hacı Tahir Beyzade'nin tasarrufundaki araziye Ermeniler tarafından müdahale edildiği gibi, hanesine de saldırı düzenlenerek hizmetçilerinin yaralanması üzerine Dahiliye Nezareti bilgilendirilmişti.³³

²⁸ BOA, DH.TMIK.M, 252/61, lef 3.

²⁹ BOA, DH.TMIK.M, 251/70. Palu'lu Serkis Hazerpan, daha evvel işlediği bazı suçlardan ötürü mahalli hükümet tarafından Dobruca'daki Boğazköyü'ne tard edilmişti. Oradan Köstence'ye giden Serkis, sokaklarda ve kafelerde rezaletler çıkarmasından ötürü mahalli asayiş kuvvetlerince tevkif edilmişti. Serkis Köstence makamlarınca bir Avusturya vapuruna bindirilmek suretiyle İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştı. Bkz. BOA, A.MKT.MHM, 533/6.

³⁰ BOA, DH.MKT, 2787/27.

³¹ BOA, DH.MKT, 1332/105.

³² BOA, DH.MKT, 1386/19.

³³ BOA, DH.MKT, 430/32.

Palu hanedanından Hüseyin Bey feci surette katletmesinden sonra Dersim'e kaçan Bekir adındaki şaki jandarmanın başarılı operasyonu ile yakalanmıştır³⁴. 15 Aralık 1890'da Palu'nun Ermeni mahallesinde yoğun bir şekilde silah atıp mahalli asayiş ihlal edip tutuklanan Maden hapishanesinde tutuklu on beş nefer Ermeniden Gişen Kapudan ve oğlu İsodor ile altı nefer 9 Temmuz 1891'de ceza kanunun 54. Maddesi gereğince yedişer sene kalebend edilmelerine, diğerlerinin yargılanmasına devam edilmiştir³⁵. Çok sayıda eşkiya barındıran Dersim Sancağı'na karşı Babîâlî her zaman müteyakkız olmak zorundaydı. 1895 Ekim ayında Dersim'in İzollu aşiretiyle diğer aşiretlerden birçok Kürdün saldırı amacıyla Murat Nehri'ni geçtikleri ve bir kısmının da geçmek üzere oldukları Palu kaymakamlığından bildirilmesi üzerine tecavüze engel olmak için Dahiliye Nezaretinden iki müfreze askerin gönderilmesi istenilmiştir³⁶.

1895 olaylarının ardından Palu'dan Ermeni cemaati adına Dahiliye Nezareti'ne Aralık ayında bir telgraf çekilmiştir. Telgrafta, asırlardan beri en büyük güvenceleri olan adil Osmanlı Devleti'ne karşı bazı kötü niyetli kişilerce menfur hareketlere girişildiği ve bu kişilerin vaatlerine kapılan zayıf karakterli Ermenilerin fiilen giriştikleri kargaşaya rağmen hükümetin af ilanı minnettarlıkla karşılanmaktaydı. Hamiyetli davranan hükümete karşı her surette sadakat arz edileceğinin ve bundan hiç ayrılmayacaklarının vurgulandığı telgraf, şükran dilekleriyle bitmekteydi³⁷.

Palu ve civarında Ermenilerin Müslümanlar tarafından ziraatten men ve hayvanlarının gasp edildiğine dair şikâyet İngiliz sefaretinden Hariciye Nezaretine bildirilmişti. Hayvanların gasp edildiği haberinin doğru olmadığı, kargaşa esnasında zayı olan hayvanların bile tedarikine çalışıldığı Diyarbakır vilayetinden bildirilmişti³⁸.

29 Eylül 1900 tarihinde Tercan Palu yoluyla Erzincan'a gideceklerini ifade eden Erzurum'daki Rusya konsolosu vekiliyle bir arkadaşının güvende gitmeleri için Palu kaymakamı ve bir yüzbaşı, yanlarında askerler olduğu halde Plümür'den hareket etmişlerdi. Gruba Kınalıkavak civarında dağ mezraına geldğinde asi kurtler tarafından ateş açılmıştır. Yaşanan çatışmada askerlerden üç şehit, bir yaralı eşkiyadan ondan fazla ölü olduğu rapor edilmişti. İki askerin tüfeklerinin gasp edildiği çatışmanın ardından heyet salimen Erzincan'a varmıştır. Dahiliye nezarti, saldırganların derhal yakalanıp haklarında gerekli kanuni cezaların verilmesini ve gasp edilen tüfeklerin geri alınmasını istemiştir³⁹.

³⁴ BOA, HR.TH, 262/24

³⁵ BOA, DH.MKT, 1848/79.

³⁶ BOA, DH.TMIK.M, 1/30.

³⁷ BOA, HR.SYS, 2889/22.

³⁸ BOA, HR.TH, 174/8.

³⁹ BOA, BEO, 1556/116679.

Bazı vakalar Ermeni patriği tarafından Dahiliye Nezareti'ne direkt iletilmekteydi. 5 Aralık 1900 tarihli Meclis-i Vükela'da görüşülen bir varakada, doğudaki bazı mahallerde eşkıyanın beş yıl evvelki olayların ardından bazı kişilerin olduğu gibi Muş ve Palu'daki manastırların arazilerine dahi tecavüz ettikleri ve bu hadiselerle engel olunması istenilmiştir⁴⁰. Babıâli, eşkıya takibi sırasında ölenlerin geride kalanlarını unutmamıştı. Nitekim, 12 Eylül 1901'de eşkıya takibi sırasında şehit olan Palu Merek bari Karyesi Muhtarı Ahmed Ağa'nın kimsesiz kalan yetimleri için maaş tahsis edilmesine karar vermişti⁴¹. 1903 Mayıs ayında Palu kazasından bir şahsın köylü tarafından yaralanmasından dolayı kimliği belirlenemeyen bazı kişiler tarafından çarşıdaki İslam ve Hristiyanlara zorla dükkânlarını kapattırarak ahaliyi hükümete karşı isyana teşvik etmişti. Fakat olay mahalline iki saat sonra gelen jandarmalar hadiseyi berteraf etmişti⁴². 1903 Temmuz ayında Palu kazası ahalisini mesul olduğu bataklıklardan men eden köylüler tarafından bir şahıs kasaba dışında darp edilerek yaralanmıştı. Olay üzerine kasaba ahalisinin dükkânlarının kapatılmasına teşebbüs edilmiş ise de buna engel olunmuştur. Olaya karışanların derhal tevkif edilmesinin ardından gerekli cezaların verilmesi için Maden mutasarrıflığına emir verilmiştir⁴³.

9 Ocak 1906'da Diyarbakır'ın Maden Sancağı'na bağlı Palu Kazası Ermeni murahhashanesinden patrikhaneye bir mektup gelmişti. Mektupta, iddia edildiği üzere yöredeki Türk ve Kürt ahaliden bazı kişilerin "Ermenilerin kaffesi çend güne kadar bıçaktan geçirilecektir" şeklindeki sözlerinin yöre Ermenilerini korku ve heyecana sevk ettiği, can ve mallarından emin olamadıkları ve Ermenilerin korkudan dükkanlarını kapayıp çarşıdan savuştukları, hatta bazı hamile kadınların çocuklarını düşürdükleri, otuz yaşında bir kadının vefat ettiği, hükümetin bu tarz bir duruma karşı kayıtsız kaldığı, Kasbar Ağa'nın 18 yaşında Bedros'un çarşıya giderken iki Müslüman tarafından kama ile bıçaklandığı halde katiller hakkında ne zabıta ne de adliye memurlarınca hiçbir kanuni takibat yapılmadığı bildirilmektedir. Hükümetçe, eğer vilayete yapılan müracaat üzerine liva mutasarrıflığına ve Palu'nun askeri kumandanlığına telgraf çekilerek emniyet ve asayiş ihlaline meydan verilmemesi, gerekli tedbirlerin alınması emredilmişti. Buna rağmen patrikhane Ermeniler aleyhine olduğu ileri sürülen tehditlerin kuvveden fiile çıkması halinde neticenin çok vahim neticelere gebe olduğunu bildirmektedir. Bu yüzden süratle gerekli tedbirlerin alınması istenilmiştir. Bunun üzerine harekete geçen Babialı adı geçen şikayeti araştırmak üzere gerekli tahkikatı başlatmıştır⁴⁴.

Doğu illerinde Kürt aşiretleriyle Ermeniler arasında asayiş hadiseleri sık sık gözlemlenebilmekteydi. Palu'da iki Ermeni kadın ile bir çocuğu öldüren ektrad

⁴⁰ BOA, A.MKT.MHM, 545/35.

⁴¹ BOA, BEO, 1718/128841.

⁴² BOA, DH.TMIK.M, 144/63.

⁴³ BOA, BEO, 2108/158098.

⁴⁴ BOA, DH.TMIK.M, 215/5.

yakalanarak haklarında kanuni muamele başlatılmıştır⁴⁵. Yine Palu'da Çemişgezekli Yazıcıyan Kevork'un karışıklık esnasında katledilmiş ve zahireleri yağmalanmıştı. Olay Dahiliye Nezareti'ne aksettiğinde gerekli tahkikat süratle başlatılmıştı⁴⁶.

25 Ekim 1908'de Miran Aşireti Reisi Abdülkerim Bey'in ahali üzerindeki mezalimi ile Midyat ve Palu eşkıyasının tecavüzlerinin günden güne sıklaştığı yönündeki şikayet Dahiliye Nezaretine gelmişti. Bu gibi kanunsuzluklara bir son verilmezse durumun daha da kötüleşeceği aşikâr olacağından Diyarbakır valisi, Şaki İbrahim'in takibinden dönen tenkil kuvvetlerinin Ferik Emin Paşa kumandasına mahalli mülki memurlarla birlikte verilmesini istemiştir⁴⁷. Diyarbakır valisi, Aralık 1910'da Palu'nun muteber tüccarından Ohannes adlı kişinin Fırat Nehri kenarında ölü olarak bulunmasının ardından Hristiyan ahali korku ve dehşete kapıldığını haber vermekteydi. Bunun üzerine harekete geçen Mamüretülaziz vilayetinin Hristiyanlara gerekli teskini yapması ve Hristiyanların hayatlarının güvencede olacağı ilan etmesiyle yörede bir süre sükun sağlanmıştı⁴⁸.

Yörede Babîlî tadad-ı ağnam-koyun, keçi sayısı- vergisi toplama huşusunda zorlanmaktaydı. 5 Mart 1891 tarihli belgede Palu, Cizre, Midyat gibi yerlerde o tarihe kadar olageldiği gibi tadad-ı ağnam için askeriyeden şiddetle yardım talep edilmekteydi. Cizre, Midyat gibi hem önemli, hem de nakit açısından temayüz etmiş mevkillerde asker ikame edilmediği taktirde bir takım aşiretlerden alınan ağnam vergisinin tahsil edilemeyeceğinin altını çizen Diyarbakır Valisi Hasan Bey, hazinenin büyük zarara uğrayacağını, Midyat ve Cizre'de bulunan bölüklerin subayları kumandasında yardımlarına müsaade edilmesini istemekteydi. Zaten, Palu'da mükemmel bir tabur olduğunu hatırlatan Hasan Bey, Mardin ve Palu için askeri yardıma olan ihtiyaca bir kez daha vurgu yaparak maruzatına son vermişti⁴⁹.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus desteği alarak bölgede güç kazanan Ermeniler, Ruslarla ortak hareket etmeye başladı. Ruslar ve Ermeniler Osmanlı ile barışık olmayan Dersim'in muhalif karakterini ve mezhepsel ayrılığını da kullanarak Alevi-Kürt halkını saflarına çekmeye çalıştı. Tehlikeyi sezen merkez komutanlığı Elazığ Valiliğine 2 Haziran 1915 tarihinde bir telgraf çekerek Ermenilerin Dersim Kürtleri ile yakın ilişki içinde olup bir ihtilal hazırlığında oldukları bilgisini verdi. Yapılan temaslarda başarı sağlanamayınca dedikodular yaygınlaştırılarak bölgede huzursuzluk yaratılmak istenmiş ve Ermenilerden sonra Kürtlerin de imha edileceği söylentileri aşiretleri tedirgin etti. Ruslar ve Ermeniler bu propaganda ile aşiretleri savaşta Osmanlı'nın aleyhine kullanmaya çalıştılar. 1915 yılında başlayan bu propagandalar bölgede bazı aşiretleri

⁴⁵ BOA, DH.TMIK.M, 32/66.

⁴⁶ BOA, DH.TMIK.M, 32/82.

⁴⁷ BOA, BEO, 3420/256472.

⁴⁸ BOA, DH.MKT, 1539/61.

⁴⁹ BOA, DH.MKT, 1808/45.

etkiledi. Hükümetçe alınan bütün tedbirlere rağmen 8 Mart 1916'da bir grup Dersimli, Mazgirt ve Nazmiye'ye saldırdı. Hükümet kuvvetleri asilerin üzerine yürürken Pülümür ve Kiğı aşiretleri de hükümet kuvvetleri yanında yer aldı. Mazgirt'e saldıran asiler 30 Mart 1916'da Palu bölgesine yöneldiler. Dersim'de başlayan bu kargaşanın daha fazla yayılmadan bitirilmesi için 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa görevlendirildi. Nitekim bölge aşiretlerinin çok ciddi katılımı ile kurulan milis kuvvetleri ve gönüllü katılımlarla isyancılar Peri Suyu'nun kuzeyine atılarak bu kargaşa son buldu. Savaş sırasında da Ermenilerin tahrikiyle münferit olaylar olsa da Ermenilerin emellerine ulaşmalarını sağlayacak geniş çaplı bir hareket organize edilemedi⁵⁰.

BATILI DEVLETLERİN PALU ÜZERİNDEKİ POLİTİKALARI

Emperyalist bir güç olarak dünya sahnesine biraz gecikmeyle çıkan ABD, Asya, Afrika, Ortadoğu gibi yerlere nüfuz ederken misyoner teşkilatından etkili bir şekilde yararlanmıştır. Misyoner faaliyeti kendi iddiasının aksine, sadece dinsel bir olgu değil, dinsel boyutları aşan, ekonomik, sosyo-kültürel boyutları olan bir tür nüfuz etme aracıydı. Daha açık bir ifadeyle misyonerlik ABD'nin Ortadoğu'da Osmanlı topraklarında kendine ekonomik-sosyal-kültürel bir hayat alanı tesis etme çabalarının bir aracıydı⁵¹. Fransa'nın Katolikliği, Rusların ise Ortodoksluğu kullanarak, Osmanlı coğrafyasında kendilerine nüfuz alanları oluşturmalarından ilham alan İngiltere de, yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasında siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda nüfuz edileceği alanlar aramış, bu nedenle Nesturiler, Süryaniler, Keldaniler, Dürziler, Ermeniler ve Bulgarlar gibi çeşitli Hristiyan gruplar arasında Protestan misyonerlik faaliyetlerini başlatmıştır. Osmanlı gayrimüslimleri arasında önce Protestan bir cemaat oluşturulmuş, daha sonra bu cemaatin hamiliği üstlenilerek Osmanlı yönetimine baskı unsuru olarak kullanılmıştır. Orta Doğu'daki İngiliz misyonerleri, yaptıkları dini faaliyetlerin yanında siyasal ilişkilerin şekillenmesinde de etkili olmuşlardır. Diplomatik çevrelerin desteği sayesinde kendilerine uygun bir çalışma ortamı sağlayan misyonerler, eğitim, sağlık ve sosyal yardım kuruluşları eliyle mensubu oldukları ülkelerin her türlü çıkarlarının korunması ve geliştirilmesine büyük katkı vermişlerdi⁵².

Batılı büyük devletlerin kendi toprakları üzerindeki politikalarına vakıf olan Babıali, mevcut şartlar el verdiği ölçüde bunları savuşturmak için azami gayret sarf etmekteydi. Bu yüzden misyonerlerin hareketleri devlet tarafından

⁵⁰ Zeynep Aslan, *Elazığ ve Çevresinde Asayiş 1914-1923*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012, s.58-59. 11 Kasım 1917'de Dahiliye Nezaretine gelen yazıda, Beykoz Reji Ambar Memuru Mehmet Hulusi Bey, Palu kazasındaki Ermenilerin silahlarının aranması ve yakalanması esnasındaki yararlılığına binaen taltifini istemiştir. Bkz. BOA, DH.EUM, 2.Şb, 44/25.

⁵¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, 19.yy.da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay, İstanbul 1991, s.24.

⁵² Bengül Bolat, Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 61*, Güz 2017, S. 1-45

gün ve gün takip edilmeye çalışılmıştır. 1896 yaz aylarında Amerika Salib-i Ahmer Cemiyeti reisi olan Miss Barton iane dağıtımı için İstanbul'a gelmişti. Anadolu'ya geçme niyetinden vazgeçen Barton, mahalli iane komisyonlarınca verilen defterlerde isimleri yazılı ihtiyaç sahipleri için zahire, hayvan ve tohum satın alıracak ve bunları mahalli hükümetin yardımıyla dağıtıracak anlaşılmıştır. Dahiliye Nezareti buna muhalif bir hareket yapılmamasına dikkat edilmesini istemiştir⁵³. Yine Amerikan tebaasında Prof. Hersen Genç sancağından Palu'ya gelerek Harput'a doğru hareket etmişti. Fransa Diyarbakır Konsolos Yardımcısı Mösyö Raket ile buluşup Elazığ'a gideceği bildirilmişti⁵⁴. Elazığ Konsolos Vekili Mr. Anderson'un Maraş'a gittiği haberi Dahiliye Nezaretine ulaşmıştır. Kendisi bunun sadece seyahat maksadıyla olduğunu söylemişse de daha evvel Erzincan ve Palu'ya seyahati sırasında yollarda notlar aldığı, yüksek mahallerin irtifağlarını kaydettiği ortaya çıkmıştı. Dahiliye Nezareti Maraş tarafına da bu amaçla gitmiş olabileceği düşüncesiyle adı geçen izlenilmesini istemiştir⁵⁵.

2 Haziran 1896'da iane dağıtımı için Palu'nun köylerine giden Mr. David Diyarbakır'a dönerek yine iane dağıtımı için Silvan'a gideceği bildirilmiştir. Mahalli idarecilere Mr. David'in yanına özel bir memur verilmesini isteyen Dahiliye Nezareti, Silvan'daki dağıtımın verilen emirler gereği ve hükümetin bilgisi altında yapılmasını istemiştir. Diyarbakır Valisi Enis Bey, İngiltere tebaası Mr. Harris'in Mardin'den Midyat'a Mr. Andros ile beraber Hristiyan köylerini gezmek için gittiğini ve yanına bir memur verildiğini bildirmiştir⁵⁶. Yine aynı yıl İngiliz sefarethanesi Harput'ta bulunan Amerikalı rahipler vasıtasıyla Palu'ya gönderilmiş olan ianenin dağıtımına izin verilmesi ve gerekli kolaylığın gösterilmesini istemiştir. Babıali, ianein karma bir komisyon vasıtasıyla ve mahalli hükümetin nezaretinde dağıtılmasını mahalli idarecilere tebliğ etmiştir⁵⁷.

İane dağıtımı belli dönemlerde sefarethanelelerin şikâyetini beraberinde getirmektedir. Palu, Silvan kazalarına iane dağıtımına kürtlerin engel olduğunu iddia eden İngiliz sefarethanesi, kürtlerin tecavüzlerinden korkulduğunu ve Amerikalılar hesabına iane dağıtımında bulunan Manas Vartabet adlı ihtiyar bir papazın ihtidaya zorlanarak bir Müslüman mektebinde zorla alıkonulduğunu bildirmiştir⁵⁸. Durumu Diyarbakır vilayetinden soran Dahiliye Nezareti Ermenilere ait iane dağıtımında herhangi bir müdahalenin olmadığını, adı geçen papaz hakkındaki cebir ve tazyik rivayetinin asılsız olduğunu ve papazın

⁵³ BOA, DH.TMIK.M, 7/21.

⁵⁴ BOA, DH.TMIK.M, 147/6.

⁵⁵ BOA, DH.TMIK.M, 595/74.

⁵⁶ BOA, DH.TMIK.M, 8/33.

⁵⁷ BOA, HR.SYS, 2889/66; A.MKT.MHM, 688/4.

⁵⁸ A.MKT.MHM, 637/12, lef 1; BOA, HR.TH, 171/83. Ermeni reformlarına dair mavi kitabın özeti tüm İngiliz gazetelerinde yayımlanmıştı. Daily News Gazetesi'nde Osmanlı belgelerinde yansıdığı kadarıyla Palu'daki yardımlar hakkında çirkin bir yazı kaleme alınmıştı. Bkz. HR.SYS, 2757/74.

hükümet dairesi yanındaki dairede emniyette olduğunu, kazanın her yerinde asayişin tam olduğunu, muhtacının işlerinin temin edildiğini öğrenmiştir⁵⁹.

Osmanlı Devleti'nden resmi izin almaksızın 1899 tarihinde Palu'da Mart ve Ağustos aylarında üç darülderbiye tesis edilmiştir. İçlerinde mevcut 167 çocuğun tedrisi, işleri ve idareleri için Amerika ve Almanya'dan iane gönderilmeye başlanmıştı. Bu darülderbiyelerin açılmasına mahalli hükümet yetkililerince engel olunamadığı gibi, vilayete de haber verilememişti. Bu duruma yol açan sebeplerin araştırılması için gerekli tedbirlerin alınması yolunda ilgili makamlara tebligat yapılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda izinsiz açılan darüleytamların Palu Kaymakamı Ali Haydar Efendi'nin aczinden ileri geldiği ortaya çıkmıştı. Sık sık Harput'tan gelen Amerikalı müfettişlerin nezaretinde olan bu darüleytamların kapatılması fikrinin, mevsimin kış ve içlerindeki çocuklar da düşünüldüğünde gereksiz olduğuna karına varılarak, ehliyetlilik gösteren kaymakamın emsallerine örnek olması için azli ve "*hüsn-i idare-i maslahatla*" çocukların yerlerine iade ettirilmesine gayret sarf edilmesi istenilmişti. Adı geçen kaymakamın daha evvel de Siverek'te gösterdiği idare acziyetinden dolayı Palu'ya muktedir bir memurun gönderilmesinin altı çizildi⁶⁰. Mahalli makamlarca Palu'da misyonerlerce ruhsat almaksızın çocuk toplanılmak suretiyle eytamhane tesis edilmek istenmesi üzerine harekete geçen mahalli yetkililerin misyonerlere nasihatı sonucu çocuklar iade edilmişti. Misyonerlerden alınan defterlerde kayıtlı çocukların hüviyetleriyle velilerinden izinli veya izinsiz olanlar tespit edilmiştir. Babıali, misyonerlerin istedikleri gibi darülderbiyeler açmasıyla içlerinde istedikleri eğitimi yapmalarını devletin âli menfaatlerine uymadığını hatta bu durumun kimsesiz İslam çocuklarına da yayılabileceği endişesini dile getirmiş ve misyoner faaliyetlerine engel olumasını hatırlatmıştır⁶¹.

Kimsesiz kalan Ermeni çocukların iskân, iş ve terbiyeleri için Palu ve Cüngüş'te tesis edilen yerler hükümetçe kapatılmıştı. Alman ve İngiliz sefaletleri kimsesi çocuklara bakılmasının insani gerekçelerle ilgili olduğundan hükümetin bunlarla ilgilenmesi halinde müdahale etmeyeceklerini iletmışlerdi. Babıali, Diyarbakır'a gönderdiği telgrafla fakir, kimsesiz muhtaç durumdaki Ermeni çocuklarına bakılmasının zorunlu olduğunu ve söz konusu çocukların gerçekten fakir ve kimsesiz olanlarının miktarını, ne suretle nerede iskan edileceklerinin bildirilmesini istemiştir⁶². Alman devleti tebaası Miss Polika ve Mösyö Hernesin ve Fransız vatandaşı Ebkar adlı kişilerin Urfa'da Amerikalı Miss Shatig'den devralarak teşkil etmek istedikleri eytamhane hakkında Halep Vilayeti İstanbul'la istişare yapma ihtiyacı hissetmişti. Dahiliye Nezareti, Osmanlı topraklarında ecnebler tarafından eytamhane tesisi için ruhsat verileceğine dair bir kayıt olmadığını, bazı ecnebler tarafından zahiren şefkat

⁵⁹ A.MKT.MHM, 637/12, lef 2; BOA, HR.SYS, 2889/61.

⁶⁰ BOA, DH.TMIK.M, 65/36; BOA, DH.MKT, 2185/83.

⁶¹ BOA, DH.TMIK.M, 69/58.

⁶² BOA, DH.TMIK.M, 58/72, lef 2.

ve yardım maskesi altında, aslında bir takım siyasi maksatlara dayanak olan bu müesseselerin vücuda getirilmesinin siyaseten sebep olacağı mahzurlara dikkat çekmiştir. O tarihe kadar Osmanlı topraklarında ecnebler tarafından bu maksatla eytamhaneler inşa edildiği de bilindiğinden, söz konusu eytamhanenin daimi surette açılmasına ruhsat verilmesinin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Yukarıda adı geçenler yöre sakinlerinden birinden gayri resmi surette satın aldıkları haneyi de hükümete haber vermeden eytamhaneye çevirmek istemişlerdi. Yine görünüşte bu binada Hristiyan çocuklarına eğitim, iâşe, kilim dokumayı öğretmekten ibaret gibi görünen binanın bazı gizli maksatları hasıl ettirmekten ibaret olduğu bildirilmişti. Dahiliye Nezareti, söz konusu kişilere fena muamele yapılmamasını, Urfa gibi siyaseten önem kazanmış bir yerde birçok evi elde eden şahısların faaliyetlerine karşı etkili tedbirler alınmasını ve adı geçen eytamhaneye ruhsat verilmemesini istemişti⁶³.

Palu'da bulunan Alman vatandaşı Yakop'un Harput'tan götürmekte olduğu paraları Habablı beş kişi vasıtasıyla iane olarak tüm Ermenilere dağıttığı tespit edilmiştir. Karşılığında köy adına beş on kişinin imzasıyla senet alarak bu seretle topladığı zahireyi kendi anbarında sakladığı ve yapılan bir ihbara göre bunların gizli bir Ermeni komitesi olduğu hatta Habab karyesindeki kilise içinde izinsiz bir mektep açtıkları ortaya çıkarılmıştır. Palu kaymakamı bir zabıt refakatinde sekiz on süvariyle adı geçen yere gitmişse de çağırdığı muhtar ve ihtiyar meclisi azasının serkeşane-itaatsizce ifadede bulundukları görülmüştür. Yakop'a mütemayıl görünen Ermenilerin herhangi bir vukuatına meydan vermemek için beş kişinin ifadelerini zabıt altına almak gerekmiştir. Palu kaymakamı, Yakop'un kendileriyle görüşmeyi reddetmesinden dolayı Ermenilerin telaşa düştüklerini ve bunların kötülüklerine engel olmak için mümkün olduğu taktirde Yakop'un Palu'dan başka bir tarafa sevkini istemiştir. Mahalli murahhasa vekilinin, Palu kaymakamının sözü geçen Ermenileri darp edip hapsedtiği ve işkenceden geçirdiği iddiası Maden Mutasarrıflığı'na gelmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti gerekli tahkikatın yapılması için Maden Mutasarrıflığı'na tebligat yapmıştır. Ecneblerin her tarafa dağılıp Ermenilere iane dağıtmak, izinsiz mektep açmak gibi hareketleri dikkatten kaçmayacak bir durumdu. Murahhasa vekilinin kaymakam hakkındaki ihbarının ardından Almanya'nın da o yolda telgraf çekmesi fesat hareketinde her iki tarafında birlikte hareket ettiğini ortaya koymaktaydı. Yapılan tahkikatta iddianın asılsız olduğu da ortaya konulmuştur⁶⁴. Harput telgrafhanesinde bir Almanca telgraf sureti bulunması üzerine yörede Almanca bilen olmadığından telgraf sureti Beyoğlu telgrafhanesine gönderilmiştir. "*Burada kalmak gayri ka-bildir*" şeklindeki muzır içerikli telgraftan dolayı Yakop'un vakit geçirmeksizin Palu'dan gönderilmesi istenilmiştir⁶⁵.

⁶³ BOA, DH.TMIK.M, 58/72, lef 1.

⁶⁴ BOA, HR.TH, 233/90.

⁶⁵ BOA, BEO, 1382/103619.

Yöreye görünüşte aine dağıtımı maksadıyla geldiğini iddia eden bazı yabancı kuruluşların temsilcilerinin gizli gündemleri bulunmaktaydı. Palu köyleri ahalisine iane dağıtımında bulunan Mr. Wood'un faaliyetleri deşifre olmuştu. Kendisinin karyeleri dolaşmaktaki maksadının yörede yaşayan ahalinin sahip olduğu malları araştırmaktan ibaret olduğu ortaya çıkarılmıştı⁶⁶.

Babiali gerekli izinlerin alınması kaydıyla Ermeni yetimlere yapılan yardımlara engel olmamıştır. Nitekim, Diyarbakır, Palu ve Çüngüş'teki Ermeni çocuklarına Meclis-i Mahsus-i Vükela'ca verilecek karara göre muamele edileceği ve yapılan yardımlara engel olunmaması gereği ilgili vilayete bildirilmişti⁶⁷. Yine Dahiliye Nezareti, Diyarbakır merkezi ile Palu ve Çüngüş'deki İngiliz eytanhanelerine yapılan ianelere engel olunmaması gereğini ilgili vilayete bildirmiştir⁶⁸.

Rusya'nın Van konsolosu vekili kaçıllara kâtibi Korsokof bir tercüman ve iki kavas olarak ikibuçuk ay evvel Van'dan hareketle Bitlis, Muş, Harput, Palu kazalarıyla bunlara civar ahalisi Hristiyan bulunan nahiyelerde birkaç gece kalarak Karabaş gibi kura Hristiyan ahalisi ileri gelenleriyle içeriği bilinmeyen birçok müzakerede bulunmuştu. Üç ay öncesine kadar yaptığı seyahatlerde beraberinde bir asker olduğundan şüphelenilen Korsokof, adı geçen mahalden dönüşünde Erzurum vilayetiyle Erzincan sancağı dahilindeki Sansa boğazından geçmiş ve nereye gittiği tespit edilememiştir. Peşinden gönderilen süvari zabıta efradından Salih Bey, hacı İshak'ın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Korsokof seyahatinden istediği neticeyi alamamıştır. Hariciye Nezareti, bu gibi siyasi seyahatlere askeri yönden engel olunamamasına ve belli hususlarda Rusya devletinin politik açıdan müstakil emelleri ve teşebbüsleri tahmin ve kısmen tayin edilebildiğinden verilen malumatın araştırılarak daha uyanık davranılmasını salık vermiştir⁶⁹. 1884 Kasım ayında Palu'da Rusya'nın Erzurum konsolosu Hristiyan nüfusu araştırmakta ve nüfus başına posta ücreti adıyla ikişer para topladığı belirlenmişti. Rus konsolosunun bir tabiiyet maddesinden dolayı Elazığ'da olduğu bilirse de daha sonra Palu yoluyla Erzurum'a geçmiş ve Ermeni papazlarla görüşerek kadın erkek nüfus miktarını tespitte devam etmişti. Dahiliye Nezareti mahalli yetkililerin daha uyanık davranmasını salık vermişti⁷⁰.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılı olan 19. yüzyılda devlet içten ve dıştan gelen gailelerle uğraşmak ve hayatini devam ettirmek zorundaydı. Peşpeşe isyanlarla boğuşan devlet Yunan, Sırp, Bulgar, Romenlerin ayrılmasıyla sadık tebaa olarak adlandırılan Ermenilerle beraber yaşamak zorunda

⁶⁶ BOA, DH.TMIK.M, 7/35

⁶⁷ BOA, DH.TMIK.M, 69/58.

⁶⁸ BOA, DH.TMIK.M, 70/5.

⁶⁹ BOA, HR.TH, 61/11.

⁷⁰ BOA, DH.ŞFR, 132/120.

kalmıştı. Fakat devletin sadık tebaası da dışarıdan gelen tahriklere kapılmak suretiyle velinimetine karşı isyan bayrağı açmıştı. Bu tarihe kadar Palu başta olmak üzere devletin tüm kapılarının açık olduğu Ermenilere tüm olanaklar sunulmuştu. Palu ve devletin diğer yerlerinde yaşayan Ermenilerin bir kısmı Batılı devletlerle işbirliğinden kaçınmamışlardı. Batılı devletler ise sözde insani yardım maskesi altında Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaktan geri durmamıştı. Yörede özellikle mahalli Kürt aşiretleriyle Ermeniler arasındaki münâferetin sefaretlere yansması devleti zor durumda bırakmıştı. Palu gibi dağlık yörelerde soygun, adam öldürme gibi vakalara çok sık rastlanmaktaydı. Devlet her ne kadar şakilerin üzerine asker sevk etmekteyse de arazi şartları istenilen neticeye engel olmaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında dahi Palu ve civarı asayiş hadiselerinin en sık yaşandığı yerlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Eserler

ASLAN, Zeynep, *Elazığ ve Çevresinde Asayiş 1914-1923*, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012

BOLAT, Bengül, Ratip Ayaz, "İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* Sayı: 61

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika, 19.yy.da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay, İstanbul 1991

NATANYAN, Boğos, *Sivas 1877*, (Yay. Arsen Yarman), Bir Zamanlar Yay, İstanbul 2018

ÖZBEK, Nadir, *The Politics of Taxation and the "Armenian Question" during the Late Ottoman Empire, 1876-1908*, "Comparative Studies in Society and History", Vol. 54

YARMAN, Arsen, *Palu-Harput 1878*, II, Derlem Yay, İstanbul 2010

Arşivler

OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

A.MKT.MHM (Sadâret Mektûbî Kalemi, Mühime Kalemi Odası)

BEO (Babiâli Evrak Odası)

DH.MKT (Dahiliye Mektubi Kalemi)

DH.MUİ (Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye)

DH.ŞFR (Dahiliye Şifre)

DH.TMIK.M (Dahiliye Nezareti Muamelat)

HR.TH (Nezâreti Tercüme Odası)